

Over het meten van de sensitiviteit bij professionele verzorg(st)ers

Frits Goossens & Edward Melhuish

Frits Goossens is universitair docent bij de vakgroep Ontwikkelingspsychologie en bij de vakgroep Othopedagogiek van de Vrije Universiteit.

Edward Melhuish is als hoogleraar verbonden aan de vakgroep Education van de University of Wales te Cardiff.

Correspondentieadres: Van der Boechorststraat 1, 1081 BT Amsterdam.

Inleiding

In de uitwerking van Bowlby's hechtingstheorie door Ainsworth (1973) staat de propositie centraal dat de sensitiviteit van volwassen verzorg(st)ers van doorslaggevend belang is voor het ontwikkelen van een veilige hechting van het jonge kind met deze personen. Sensitiviteit is het vermogen van de volwassen verzorg(st)er om 'de signalen en communicaties die impliciet liggen ingebed in het gedrag van het kind waar te nemen en nauwkeurig te interpreteren en vanuit dit inzicht met een prompte en geschikte respons te komen' (Ainsworth, Bell & Stayton, 1974, p. 127-128). Hoewel het verband tussen veiligheid van de hechting (gevolg) en sensitiviteit van de verzorg(st)er (oorzaak) door sommigen in twijfel wordt getrokken (Goldsmith & Alansky, 1987; Lamb, Thompson, Gardner, Charnov & Estes, 1984), hebben recente meta-studies (De Wolff & Van IJendoorn, 1997) alsmede een experimentele studie (Van den Boom, 1995) bepaald sterke evidentie aangeleverd voor het bestaan van dit verband.

In het verleden hebben flink wat onderzoekers vanuit een ecologisch perspectief hun aandacht gericht op hechting en met name op de band tussen sensitiviteit en veiligheid van de hechting. Een dergelijk ecologisch perspectief vereist dat men de sociale context van de ouder-kind relatie in het onderzoeksdesign betreft. Onderzoek heeft laten zien dat ouders die meer sociale steun ervaren, psychisch gezonder zijn dan ouders die het zonder sociale steun moeten stellen (Colletta, 1983; Colletta & Gregg, 1981; Nuckolls, Cassell & Kaplan, 1972). Dergelijke sociale steun - vermoedelijk als gevolg van de positieve invloed ervan op het psychisch welzijn - is in positief verband gebracht met het ouderlijk functioneren (Belsky, 1980; Belsky, 1984; Belsky & Vondra, 1989), dat op zijn beurt van invloed bleek op de ontwikkeling van het kind (Melhuish, 1989) en op de veiligheid van de hechtingsrelatie (Isabella, 1994). Bovendien hebben onderzoek(st)ers ook een verband vastgesteld tussen de sensitiviteit en de veiligheid van de hechtingsrelatie die zij met het kind opbouwen bij andere verzorg(st)ers dan de moeder (bij vaders: Chibucos & Kail, 1981; Cox, Owen, Henderson & Margand, 1992; bij professionele verzorgsters, voortaan leidsters: Goossens & Van IJendoorn, 1990; Howes, Rodning, Galluzzo & Myers, 1988). Kort samengevat lijken er geen termen aanwezig te zijn om aan het verband tussen sensitiviteit en kwaliteit van de hechtingsrelatie te twijfelen. Wel lijkt dat verband mede te worden beïnvloed door meer distale factoren binnen de ecologie van het gezin. Wellicht nog een andere reden - en tevens de rationale voor dit onderzoek - voor de slechts matige grootte van het verband, is dat sensitiviteit niet altijd op de juiste wijze is gemeten.

Clarke-Stewart (1988) merkte bij een bespreking van de (toen nog) magere empirische bewijslast op dat we niet zonder meer een exacte replicatie van resultaten kunnen verwachten en dat het probleem waarschijnlijk lag in de maat zelf en niet in de hypothese over het effect van moederlijke sensitiviteit. In de oorspronkelijke Baltimore studie van Ainsworth et al. (1974) vonden in de thuisomgeving observaties plaats van moeder en kind interacties tijdens de normale dagelijkse interacties gedurende het eerste levensjaar van de baby. Echter, sindsdien hebben heel wat studies gebruik gemaakt van een kortdurende (15 minuten) vrij-spel situatie, die plaats vond in het laboratorium om de sensitiviteit van de moeder vast te stellen. Er zijn tenminste vier verschillen tussen de aanpak van Ainsworth et al. (1974) in de Baltimore studie en de huidige praktijk van operationaliseren. Ten eerste observeerden Ainsworth en haar collega's op meer dan één tijdstip. Ten tweede observeerden deze onderzoeksters in de eigen omgeving van moeder en kind. Ten derde ondernamen zij geen enkele poging om de situatie te structureren door de moeder te vragen om met haar kind te spelen. Ten vierde observeerden zij door zich te beperken tot de alledaagse gang van zaken, vooral momenten van verzorging. Juist doordat de hechtingstheorie de nadruk legt op het belang van de kwaliteit van de verzorging als het middel om het kind een gevoel van veiligheid te geven (distress-relief sequences, Lamb et al., 1984), ligt het niet in de rede dat juist spel de observatoren in staat zal stellen om waar te nemen hoe de volwassen verzorg(st)er zal reageren op het vertoonde hechtingsgedrag. Een vrij-spel situatie moge dan geschikt zijn vanuit het standpunt van de onderzoeksters (en ongetwijfeld ook vanuit dat van de subsidiegever), maar een dergelijke situatie ontbeert ecologische validiteit. 'Ecologische validiteit slaat op de mate waarin de omgeving waarmee de proefpersonen in een wetenschappelijk onderzoek geconfronteerd worden, over die eigenschappen beschikt die deze volgens de onderzoek(st)ers zou moeten hebben' (Bronfenbrenner, 1979, p. 29). Er zijn meerdere methoden beschikbaar om interacties tussen volwassenen en kinderen in beeld te brengen. De gekozen methode kan de aard van de verzamelde gegevens danig beïnvloeden (Melhuish, Gambles & Kumar, 1988). In het licht van de boven besproken studie van Ainsworth et al. (1974) ligt het voor de hand ter operationalisatie van de interacties te kiezen voor systematische observatie. Dan nog kan binnen systematische observatie een ruime keuze gemaakt worden uit mogelijkheden voor coderen, duur van de observaties, sampling en niveau van beschrijving (molair of moleculair). Elke keuze kan op zich weer van invloed zijn op de resultaten (Melhuish et al., 1988). Gegeven de traditie die op dit terrein bestaat én om de resultaten zoveel mogelijk vergelijkbaar te maken met die van andere studies, hebben we in dit onderzoek gekozen voor het gebruik van de door Ainsworth et al. (1974) ontwikkelde beoordelingsschaal voor sensitiviteit. Een additionele reden voor het gebruik van beoordelingsschalen is dat daarmee doorgaans hoge scores voor overeenstemming tussen de observatoren kunnen worden behaald, hetgeen vooral bij in vivo registratie van belang is. Belsky (1980) stelde dat een één-op-één vrij-spel situatie doorgaans leidt tot vaststelling van de optimale sensitiviteit van een proefpersoon, omdat de volwassene slechts met één kind hoeft te interacteren zonder door andere zaken te worden afgeleid. Uit zijn studie naar de sensitiviteit van moeders bleek een aanzienlijke mate van overeenstemming tussen metingen op twee verschillende tijdstippen, mits die in dezelfde omgeving en onder dezelfde condities waren verricht (thuis of in het laboratorium), maar met het veranderen van omgeving van het ene tijdstip naar het andere bleek ook de overeenstemming af te nemen. Data uit een studie van Smeets, Plomp en Goossens (1989) lieten zien dat zelfs binnen één en dezelfde omgeving (i.c. het laboratorium) moeders gebruik maakten van heel verschillende technieken (vastgesteld met een meer gedetailleerd coderingssysteem), al naargelang de condities waaronder zij moesten opereren.

Een sterke mate van overeenstemming tussen vaststelling van de sensitiviteit van leidsters, vastgesteld terwijl zij in het laboratorium in een één-op-één situatie vrij mogen spelen met een kind, met de door hen vertoonde sensitiviteit op de werkplek, terwijl ze samen met een collega voor 10 kinderen moeten zorgen ligt niet in de rede. In theorie zouden alle aan hun zorg toevertrouwde kinderen tegelijkertijd een beroep op hen kunnen doen. In elk geval zou het kunnen voorkomen dat meerdere kinderen tegelijkertijd om aandacht vragen en een respons willen. Mogelijk zouden de leidsters dan nog wel in staat zijn om in te schatten wat er precies van hen verwacht wordt, maar dat ze dan ook die prompte en adequate responsen alle kunnen leveren, is bepaald onmogelijk. Om die reden mag verwacht worden dat leidsters op de werkplek een lagere sensitiviteit aan de dag leggen dan in een vrij-spel situatie in het laboratorium, wanneer zij slechts met één kind hoeven te interacteren. Niettemin ligt een zeker verband tussen de scores voor sensitiviteit in de twee omgevingen wel voor de hand en wel om de volgende reden. Wie zich sensitief kan gedragen in de ene context, moet ook (relatief) sensitief kunnen opereren in een andere omgeving, ook al zijn de omstandigheden in de tweede context moeilijker dan in de eerste. Dit komt omdat het adequaat kunnen waarnemen en interpreteren van de signalen en communicaties die in het gedrag van de baby ingebed liggen (zie het begin van de inleiding voor de definitie van sensitiviteit) als regel plaats kunnen hebben ondanks de moeilijkheid van de situatie waarin de verzorg(st)er zich bevindt. Wij doelen hier vooral op het aspect van *empathie*, dat een sensitieve verzorg(st)er aan de dag moet leggen, alvorens over te kunnen gaan tot handelen. Ook binnen de hechtingstheorie wordt het vermogen om sensitief te reageren gezien als een persoonlijkheidskenmerk, dat relatief stabiel is in de tijd (Lamb & Easterbrooks, 1981).

We hebben al gewezen op het feit dat onderzoek(st)ers vaak gebruik maken van het laboratorium voor de observatie van gedrag. Dat doen ze vooral om tijd en geld te besparen. Bovendien biedt het laboratorium vaak een keur aan technische faciliteiten voor de registratie van gedrag op een wijze die in het veld niet mogelijk is. Het hoeft ook niet zo te zijn dat observaties die in het laboratorium worden verricht per se ecologisch invalide zijn. Eén van de meest frequent gebruikte instrumenten binnen het hechtingsonderzoek is de Strange Situation (Ainsworth, Blehar, Waters & Wall, 1978), waarin de onbekendheid van de laboratoriumomgeving juist bewust is gekozen omdat het hechtingsgedrag van het kind onder studie erdoor wordt geactiveerd en zichtbaar (observeerbaar) wordt gemaakt (Grossmann, Grossmann, Huber & Wartner, 1981). De Strange Situation kan rekenen op het ecologische keurmerk van Bronfenbrenner (1979). Het doel van onze studie was na te gaan in hoeverre de condities van het laboratorium konden bogen op ecologische validiteit voor wat betreft het meten van sensitiviteit van verzorg(st)ers. We maakten daartoe gebruik van observaties tijdens éénop-één interacties tijdens vrij spel, maar ook beoogden we zodanige condities in de laboratoriumcontext te creëren dat de dagelijkse werksituatie zou kunnen worden nagebootst. Een mogelijkheid om dat te realiseren, zou het introduceren van meerdere kinderen in het laboratorium kunnen zijn, maar dit valt niet gemakkelijk te verwezenlijken. We kozen voor een andere oplossing, namelijk de leidsters te confronteren met een taak, zodat het voor hen moeilijker zou worden om sensitief te reageren tijdens de interactie met een kind. Om een dergelijke 'taak'-conditie als ecologisch valide te mogen beschouwen, zouden scores voor sensitiviteit onder deze conditie a) niet moeten verschillen van die op de werkplek en b) hoog moeten correleren met die van de werkplek.

Kort samengevat verwachtten we dat de leidsters de hoogste ratings voor sensitiviteit zouden behalen tijdens de één-op-één vrij-spel conditie in het laboratorium en lagere scores tijdens de

'extra-taak' conditie en op de werkplek. Daarnaast verwachtten we dat de ratings in beide laboratoriumcondities, c.q. beide omgevingen (laboratorium en werkplek) aan elkaar gerelateerd zouden zijn.

Methode

Steekproef

De steekproef bestond uit 25 leidsters en 30 kinderen (16 meisjes; 5 leidsters werden met twee verschillende kinderen geobserveerd). Alle kinderen waren de jongsten in het gezin van herkomst, bezochten gedurende een minimum van 15 uur per week een crèche en waren al voor hun negende maand in een crèche geplaatst. Ten tijde van de dataverzameling varieerde de leeftijd van de kinderen tussen de 15 en 18 maanden. Leidster en kind kenden elkaar tenminste 3 maanden. De kinderen bezochten de crèche vanwege de werkzaamheden buitenshuis van hun moeder. De sociaal-economische status van de gezinnen van herkomst, gebaseerd op scores voor beroep en opleiding (beide schalen liepen van 1 tot 6 en van laag naar hoog) van beide ouders bedroeg gemiddeld 4.9 (SD=1; Meynen, 1977; Van Westerlaak, Kropman & Collaris, 1975).

De leidsters waren op het moment van de dataverzameling vrijwel zonder uitzondering in volledige dienst (M=38.1; SD=3.3). Zij hadden een gemiddelde werkervaring van 62 maanden (SD=52). Hun gemiddelde leeftijd bedroeg 26.4 jaar (SD=5.9).

Zowel de leidsters als de ouders werden geworven via de crèches. De respons was zeer hoog, in 90% van de door ons benaderde crèches werd positief gereageerd op het verzoek om deelname. Pas wanneer geïnteresseerde leidsters waren gevonden, werd contact met de ouders gezocht en verkregen. Ouders reageerden als regel al even positief, daartoe overgehaald door de leidsters.

Maten: het vaststellen van de sensitiviteit in het laboratorium

Vrij spel. Alle leidsters werd verzocht gedurende 15 minuten met het aan hun zorg toevertrouwde kind te spelen in de speelkamer van het laboratorium. Er stond een kartonnen doos, gevuld met een groot scala aan speelgoed op de grond. De instructie luidde dat ze samen met het kind moesten gaan spelen en dat ze vrij waren in de keuze van het speelgoed. De interacties werden vastgelegd op videotape.

De taak. Onmiddellijk na de vrij-spel opname (na een teken van de proefleider) dienden de leidsters het kind te vragen of het haar wilde assisteren bij het opruimen en weer in de doos stoppen van het speelgoed. Daarbij kregen zij te horen dat wij geïnteresseerd waren in de wijze waarop zij het kind begeleidden bij een moeilijk taak. De leidsters mochten de kinderen wel helpen door de situatie te structureren, maar er werd de nadruk op gelegd dat ze niet zelf hoefden op te ruimen of iets in de doos hoefden te stoppen. Het opruimen werd gedurende 5 minuten geobserveerd.

Intercodeur overeenstemming en stabiliteit tussen de episodes.

Later werden de videotapes gecodeerd door getrainde observatoren die gebruik maakten van de oorspronkelijke 9-puntsschaal voor sensitiviteit zoals ontwikkeld door Ainsworth et al. (1974). Eén observator had tot taak het scoren van de vrijspel situatie; 3 scores werden toegekend, één voor elke

episode van 5 minuten. Een tweede observator scoorde de taak-situatie. Nadat deze opdrachten door de observatoren waren vervuld, werden de taken omgedraaid. Observator 1 deed nu alsnog de taak-conditie; terwijl observator 2 de vrij-spel conditie scoorde. Nadat van beide observatoren aldus 4 (situaties) maal 30 (proefpersonen) =120 scores waren verkregen, werd de mate van overeenstemming tussen de observatoren berekend. Deze was .77 ($p=.000$; Pearson coëfficiënt). De correlaties tussen de opeenvolgende 3 episodes van 5 minuten vrij spel liepen van .64 to .73; alle $p's=.000$. De 3 scores van de eerste observator werden over de gehele vrij-spel situatie gemiddeld, terwijl voor de opruimtaak die van de tweede observator werden gebruikt. Op die wijze werd voorkomen dat de correlaties tussen de scores voor sensitiviteit in de twee verschillende laboratoriumcondities zouden worden beïnvloed door het feit dat de scores afkomstig waren van één en dezelfde observator.

Het vaststellen van de sensitiviteit in de crèche

Er werden twee nieuwe observatoren getraind voor het observeren van sensitiviteit in de crèche. Deze observatoren dienden zich zo onopvallend mogelijk in de werkruimte te gedragen. Zij mochten onder geen beding interfereren met de gebruikelijke gang van zaken op de werkvloer. De leidsters dienden hun gewone gang te kunnen gaan.

Observaties vonden uitsluitend plaats wanneer één of beide leden van de dyade (dezelfde dyade als die welke in het laboratorium was geobserveerd) daadwerkelijk met elkaar interacteerde(n) of poogde(n) te interacteren. Dit hield in dat pogingen om de aandacht van de leidster te trekken, zelfs wanneer die door haar niet werden opgemerkt, gecodeerd werden. Wanneer geen van de leden van de dyade interacteerde of althans niet met elkaar poogden te interacteren, werd niet gescoord. In de crèche vonden niet alleen interacties plaats, maar was ook sprake van verzorging door de leidsters. De totale duur van de (zowel schriftelijk als op audiotape) vastgelegde interacties (inclusief verzorging) bedroeg ook nu 15 minuten. Dit kon worden vastgesteld aan de hoeveelheid audiotape die was gebruikt voor het inspreken van de observaties.

Training, stabiliteit en overeenstemming tussen de observatoren

De (nieuwe) observatoren werden eerst getraind aan de hand van een aantal videotapes met moeders en hun kind in een vrij-spel situatie in het laboratorium. In aansluiting hierop moesten de observatoren leren scores toe te kennen voor sensitiviteit, terwijl zij vanachter het one-way screen weer andere moeders in dezelfde situatie observeerden. Een observator schreef zoveel mogelijk relevante gedragingen op, terwijl de andere observator haar waarnemingen aan een cassetterecorder toevertrouwde, precies op dezelfde wijze als zij later in de crèche zouden moeten doen. Voorts wisselden zij geregeld van activiteiten; observator 2 ging schrijven terwijl observator 1 haar waarnemingen insprak. Op basis van deze beide informatiebronnen dienden zij tot een beoordeling op de schaal te komen. Die score werd weer vergeleken met de oorspronkelijke scores van de andere observatoren die hun werk hadden kunnen doen met behulp van een video. De overeenkomst tussen de scores van deze nieuwe observatoren en die van de oude was .76. Alle data werden in de crèche verzameld op de wijze zoals hierboven omschreven, dat wil zeggen met 2 observatoren ter plekke waarvan één zich bediende van pen en papier voor het noteren van de observaties en een tweede die haar observaties insprak op audiocassette. De aldus verzamelde gegevens werden na afloop van de dataverzameling naast elkaar gelegd, waarna de observatoren in

overleg hun cijfers toekenden voor de sensitiviteit van de geobserveerde leidsters. Net als bij de scores voor vrij-spel in het laboratorium werden ook nu scores toegekend voor elke episode van 5 minuten. De correlaties liepen van .55 tot .66; alle p's <.001.

Daarna werd de interobservator overeenstemming tussen de scores van de nieuwe observatoren en die van de oude observatoren opnieuw en op dezelfde wijze als hierboven omschreven, vastgesteld. Deze was nu .74.

Algemene procedure

Leidster en kind werden met de auto opgehaald van de crèche en naar het laboratorium gereden voor de opnames aldaar. Na afloop werden de leidsters kort geïnterviewd voor het achterhalen van relevante achtergrondgegevens. Daarna werden kind en leidster weer naar de crèche gebracht. De volgorde van de opnames in het laboratorium was hetzelfde voor iedereen: eerst de vrij-spel situatie en aansluitend de opruimtaak. Echter sommige kind-leidster dyades werden eerst in het laboratorium en daarna in de crèche geobserveerd, terwijl andere dyades (N=17) juist eerst in de crèche werden geobserveerd.

Resultaten

In de analyses vooraf werden geen effecten gevonden die samenhangen met de gebruikte volgorde of met sekse. Inspectie van de ruwe scores voor sensitiviteit van die 5 leidsters die met twee verschillende kinderen aan het onderzoek hadden meegedaan (zie methoden) leek erop te wijzen dat deze scores het best gezien konden worden als uitdrukking van de kwaliteit van de interacties tussen een specifieke leidster en een specifiek kind. Dit bracht ons ertoe de analyses te verrichten over de sensitiviteitsscores van 30 leidsters.

De gemiddelde sensitiviteitsscores van de leidsters in de verschillende laboratoriumcondities alsmede tijdens het werken in de crèche werden met elkaar vergeleken door middel van T-tests voor afhankelijke groepen. De toetsresultaten alsmede de gemiddelden en standaard deviaties staan in Tabel 1.

Tabel 1. Gemiddelden en standaard deviaties van de sensitiviteitsscores van de leidsters in twee laboratorium condities en op het werk in de crèche, gevolgd door de resultaten van T-tests.

Conditie	M	SD	vergelijking	T	df	p
vrij spel (1)	6.5	0.9	1 vs 2	4.42	28	.000
opruimen (2)	5.1	1.9	2 vs 3	1.48	28	n.s.
crèche (3)	5.7	1.0	1 vs 3	4.15	29	.000

Zoals in Tabel 1 valt te zien, werden de hoogste sensitiviteitsscores gegeven aan de leidsters die in een één-op-één conditie met de kinderen interacteerden tijdens vrij spel. De laagste sensitiviteitsscores werden ook toegekend tijdens een laboratoriumconditie, die van het opruimen. De sensitiviteitsscores die de leidsters kregen toegekend tijdens de uitoefening van hun beroep

namen een middenpositie in. Ze waren minder hoog dan die tijdens vrij spel, maar hoger dan die tijdens het opruimen. Voorts bleek de variantie relatief beperkt tijdens vrij spel en tijdens het werken in de crèche, maar deze was bijna tweemaal zo groot tijdens het opruimen. Men dient overigens te bedenken dat de scores tijdens vrij spel en in de crèche gebaseerd zijn op het gemiddelde van 3 ruwe scores, toegekend voor elke episode van 5 minuten, terwijl de score voor opruimen gebaseerd is op één score voor 5 minuten. Het middelen heeft als resultaat dat de variantie afneemt.

Er bleek een significant verschil tussen de sensitiviteitsscores tijdens vrij spel en die tijdens het opruimen. Ook het verschil tussen de sensitiviteitsscores tijdens vrij spel en die tijdens de daadwerkelijke uitoefening van het werk in de crèche was significant. Tussen de scores tijdens het opruimen en die op de crèche werd geen significant verschil gevonden.

Behalve de verschillen in de gemiddelde sensitiviteitsscores van de leidsters in de verschillende condities is ook de samenhang tussen de scores van de leidsters in de 3 verschillende situaties onderzocht. Halen de leidsters die in de crèche als het meest sensitief werden beoordeeld ook de hoogste scores in de laboratoriumcondities? Daartoe werden Pearson-correlaties berekend tussen de scores in de 3 verschillende condities. De sensitiviteitsscore tijdens vrij spel was .54 ($p < .001$) gerelateerd aan die tijdens het opruimen. Dit was de hoogste correlatie die werd aangetroffen. De sensitiviteitsscore tijdens vrij spel was eveneens significant gerelateerd aan die welke werd toegekend tijdens het werk in de crèche ($r = .34$; $p < .05$). Er werd geen verband gevonden tussen de sensitiviteitsscore tijdens het opruimen en die op het werk.

Discussie

De resultaten geven aanleiding tot bijstelling van het denken over sensitiviteit. In elk geval kan gesteld worden dat bij leidsters sprake is van belangrijke verschillen tussen hun sensitiviteitsscores in de ene en in de andere conditie, c.q. context. Zelfs bij gelijkblijvende context doen zich opmerkelijke verschillen voor. Met name hun sensitiviteitsscores tijdens vrij spel (een conditie die vrij vaak gebruik wordt in onderzoek naar sensitiviteit) verschilden aanzienlijk van die in de andere taakconditie (opruimen), maar nog belangrijker van die in de werksituatie. Bovendien bleken de correlaties tussen de sensitiviteitsscores over de verschillende condities/contexten op zijn best matig en soms zelfs laag en niet significant. Niettemin was er sprake van een significante correlatie tussen de scores voor sensitiviteit tijdens de uitoefening van het werk en die onder optimale condities van een één-op-één situatie in het laboratorium. Diezelfde vrij-spel laboratoriumconditie correleerde met de sensitiviteitsscore tijdens het opruimen. Het ontbreken van een verband tussen de sensitiviteitsscores tijdens het opruimen en die in de werksituatie.

We beginnen met een bespreking van het laatste. Er kunnen drie verklaringen zijn voor het ontbreken van een verband tussen de sensitiviteitsscores tijdens het opruimen en die op het werk. De eerste verklaring is van technische aard. Het is mogelijk dat meting van sensitiviteit tijdens het opruimen gedurende een periode die slechts 5 minuten duurde, te kort is geweest. Er zou sprake hebben kunnen zijn van een beperkte inhoudsvaliditeit. Tegen deze verklaring pleit het feit dat de sensitiviteitsscores tijdens het opruimen wel verband hielden met die tijdens de vrij-spel conditie. Dat zou men niet verwachten, indien de meting tijdens het opruimen leed onder een geringe inhoudsvaliditeit. Een tweede verklaring voor het ontbreken van dat verband zoeken we in de specifieke aard van de taak. Het is heel goed mogelijk dat opruimen zoals uitgevoerd in het

laboratorium geen enkele relatie heeft met wat in de crèche geschiedt. Daar hebben leidsters de zorg voor meerdere kinderen en met het oog op die verantwoordelijkheid lijkt het niet voor de hand te liggen dat men aldaar één kind laat opruimen en die activiteit superviseert. Zoiets zou mogelijk wel kunnen gebeuren met een hele groep of een groepje dat onder leiding van een of twee leidsters mag opruimen. Dan nog zou het geheel meer het karakter hebben van een groepsgebeuren dat wellicht volgens een geheel ander stramien verloopt. Een derde verklaring is dat de leidsters in het laboratorium vooral gericht waren op het succes van de onderneming, op de uitkomst van het opruimen, die als een maat voor het succesvol volbrengen van de taak werd gezien. Mogelijk heeft de instructie die wij de leidsters gaven bijgedragen aan het streven naar een positief resultaat. Indien dit inderdaad het gevolg is van onduidelijkheid van de instructies, dan kan het laten herhalen van de instructies in combinatie met het vragen naar de interpretatie in de toekomst wellicht helpen zulke problemen te voorkomen.

De relatie tussen de één-op-één conditie in het laboratorium en die op de werkplek. Dat de twee situaties fors van elkaar verschilden, was door ons voorzien. Samen spelen met een kind versus samen zijn met 10 kinderen en een andere collega zijn geen situaties die veel overeenstemmen. We verwachtten dan ook dat leidsters hogere scores voor sensitiviteit zouden krijgen in de eerste situatie en lagere in de tweede. Dat bleek ook het geval en is conform de suggesties uit de literatuur (Belsky, 1980). In dit verband kunnen wij ook wijzen op soortgelijke resultaten die door ons zijn gevonden bij moeders die onder drie verschillende condities in het laboratorium werden geobserveerd (Smeets et al., 1989).

Hoewel de laboratoriumconditie en de werksituatie niet overeenkomen, was er toch sprake van een verband tussen de sensitiviteitsscores die onder de uiteenlopende omstandigheden waren verkregen. Hoewel ook deze uitkomst van een verband door ons was verwacht, was het verband niet hoog. Beide situaties werden bovendien gekenmerkt door een vrij geringe spreiding. Een eerste verklaring is dat een gebrek aan spreiding doorgaans de hoogte van de correlatiecoëfficiënt drukt. Een mogelijke tweede verklaring voor het relatief geringe verband is dat scores in de werksituatie meer kunnen variëren als gevolg van steeds wisselende omstandigheden die zich kunnen voordoen in een omgeving van 10 kinderen en 2 leidsters. Een één-op-één conditie is dan aanzienlijk stabiel, zoals ook blijkt uit de onderlinge correlaties tussen de sensitiviteitsscores uit de drie episodes van 5 minuten. De stabiliteitscijfers voor de één-op-één conditie lagen hoger (van .64 tot .73 versus .55 tot .66).

De data doen het volgende vermoeden. Ten eerste, volwassen verzorgsters leggen hun hoogste sensitiviteit aan de dag in een vrij-spel conditie, wanneer ze uitsluitend hoeven te interacteren met één kind, met wie ze goed bekend zijn en wanneer ze niet worden afgeleid door andere eisen. Als zodanig geeft een vrij-spel conditie waarschijnlijk een goed beeld van de optimale sensitiviteit waartoe een persoon in staat is (Belsky, 1980). Het is echter niet bekend hoeveel gelegenheid de volwassen verzorg(st)er krijgt om sensitiviteit onder ideale omstandigheden te vertonen, maar we vermoeden dat dit niet zo vaak zal voorkomen. Andere kinderen of taken (bij moeders: werk of huishouden) vragen ook aandacht. Ten tweede, sensitiviteit kan van het ene moment naar het andere fluctueren, afhankelijk van de hoeveelheid en de aard van de andere eisen die gesteld worden aan de verzorg(st)er. Het ligt wellicht meer voor de hand om een dergelijke variabiliteit aan eisen vanuit de omgeving of van omstandigheden vooral in de crèche te verwachten, maar deze kan

voor de situatie thuis niet zonder meer worden uitgesloten. Dat de sensitiviteit van iemand niet voortdurend dezelfde is, dat deze het hoogste is onder min of meer ideale omstandigheden en dat deze wordt beïnvloed door andere taken en eisen vanuit de omgeving werd in deze studie experimenteel aangetoond.

Wat betreft de relatie tussen de beide laboratoriumscores vonden we tussen de vrij-spel conditie en de opruim-conditie zowel grote verschillen als een verband. Zoals al eerder opgemerkt, werd in de opruimconditie de laagste sensitiviteit aan de dag gelegd, vermoedelijk omdat leidsters zich op een doel richtten en minder aandacht aan de kwaliteit van de omgang met de kinderen besteedden. De hogere mate van overeenstemming tussen de sensitiviteitsscores (hoger dan die tussen vrij-spel en de crèche) valt als volgt te verklaren. In beide laboratoriumcondities hoefde de leidster slecht met één kind te interacteren, terwijl de registratie van de sensitiviteit van de leidsters ook nog op nagenoeg hetzelfde tijdstip plaatsvond. Daarmee zijn de beide laboratoriumcondities relatief eenvormig, ondanks duidelijke verschillen in de opdracht aan de leidsters. Anders gezegd, binnen dezelfde context en tijd is er een redelijk verband tussen de sensitiviteitscores van leidsters, maar dat neemt af wanneer de tijdstippen van meting én de contexten waarin gemeten wordt sterker van elkaar verschillen. Onze veronderstelling van stabiliteit van het vermogen om sensitiviteit te betrachten, wordt zeker niet gefalsifieerd door de data van deze studie. Wel is het mogelijk omstandigheden te bedenken waaronder het vermogen van leidsters (maar vermoedelijk ook van ouders) tot het betrachten van sensitiviteit wordt verminderd. Sommige condities zijn bij uitstek geschikt voor het inschatten van sensitiviteit onder optimale omstandigheden, terwijl andere omstandigheden juist een beperkende invloed hebben op de sensitiviteit. Dat die beperkende invloed niet voor iedereen even sterk werkt, lijkt een constatering die door deze data wordt gesteund.

Deze resultaten hebben belangrijke implicaties voor het meten van sensitiviteit. De eerste is dat het zinvol kan zijn om sensitiviteit onder meer dan één conditie te meten, om het op verschillende tijdstippen te meten en onder condities die voldoen aan de eis van ecologische validiteit. De tweede is dat onderzoek(st)ers sensitiviteit dienen te meten gedurende een aanzienlijke periode met als doel een representatieve steekproef te trekken uit het scala aan condities en zo de inhoudsvaliditeit veilig te stellen. Vijftien minuten observatie van een volwassen verzorg(st)er onder ideale omstandigheden zal naar alle waarschijnlijkheid niet zulke valide data opleveren dat ze op een zinvolle wijze in verband gebracht kunnen worden met veiligheid van de hechting van het kind. Dat hoeft overigens niet te betekenen dat het meten van sensitiviteit in het laboratorium per se moet worden afgeraden, maar de condities waaronder in het laboratorium wordt geobserveerd dienen zorgvuldig te worden ontworpen en hun relatie met het leven van alledag dient zorgvuldig te worden aangetoond. Zo zou men gebruik kunnen maken van één-op-één condities in het laboratorium om vast te stellen tot welke maximale sensitiviteit leidsters in spe in staat zijn. Leidsters in spe die een bepaald vooraf of empirisch bepaald criterium niet zouden halen, zouden dan van uitoefening van dat beroep kunnen worden uitgesloten. Het gemiddelde van 6.5 dat we nu aantreffen bij reeds werkzame leidsters in de crèche geeft aan dat men ruim voldoende scoorde, maar ook dat men nog 2.5 punten verwijderd was van een optimale score van 9. Ook de cijfers die op basis van de observaties in de crèche werden vergaard (een gemiddelde van 5.7, tussen 'inconsistent en voldoende' in) laten zien dat er nog volop ruimte voor verbetering is. Wellicht zouden reeds werkzame leidsters gebaat zijn bij regelmatige videofeedback in samenwerking met een deskundige

begeleid(st)er. Overigens geeft de spreiding van de scores ook aan dat er leidsters waren die onvoldoende sensitief waren. Eén SD onder het gemiddeld zou een score opleveren die wijst op onvoldoende en vooral inconsistente sensitiviteit. Ook in een andere studie naar hechtingsrelaties van jonge kinderen aan hun leidsters was ons opgevallen dat sommige leidsters zelfs in de één-op-één conditie van het laboratorium onvoldoende sensitiviteit (in de zin van scores van minder dan 5) aan de dag legden (Goossens & Van IJzendoorn, 1990). Systematische observatie in het kader van supervisie door anderen zou dergelijk feilen gemakkelijk hebben kunnen blootleggen.

Hierboven hebben we er al op gewezen dat er ook andere alternatieve methoden van observatie bestaan naast de veelal gebruikte beoordelingsschalen. Zulke alternatieve technieken kunnen wellicht data opleveren die beter discrimineren langs relevante dimensies. Om die reden zijn wij wel geporteerd voor een groeiende methodologische diversiteit in toekomstige studies. We zouden bijvoorbeeld op meer gedetailleerde niveau's kunnen observeren (en liefst gedurende langere perioden en in ecologisch valide condities) en dat combineren met rapportagematen door de deelnemers zelf, zoals Melhuish et al. (1988) bepleiten, om aldus data te verkrijgen die thans nog ontbreken. Een dergelijke benadering lijkt ons zeker ook te combineren met het streven om de sensitiviteit van personen te verbeteren.

Literatuur

Ainsworth, M.D.S. (1973). The development of infant-mother attachment. In B.M. Caldwell & H.M. Ricciuti (Eds.), *Review of Child Development Research*, (Vol. 3), (pp. 1-94). Chicago: University of Chicago Press.

Ainsworth, M.D.S., Bell, S.M & Stayton, D.J. (1974). Infant-mother attachment and social development: 'Socialisation' as a product of reciprocal responsiveness to signals. In M.P.M. Richards (Ed.), *The integration of a child into a social world* (pp. 99-135). London: Cambridge University Press.

Ainsworth, M.D.S., Blehar, M.C., Waters, E. & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment. A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale, NJ.: Erlbaum.

Belsky, J. (1980). Mother-infant interaction at home and in the laboratory. *The Journal of Genetic Psychology*, 37, 37-49.

Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55, 83-96.

Belsky, J. & Vondra, J. (1989). Lessons from child abuse: The determinants of parenting. In D.

Cicchetti & V. Carlson (Eds.), *Current research and theoretical advances in child maltreatment* (pp. 153-202). Cambridge: Cambridge University Press.

Boom, D. van den (1995). The influence of temperament and mothering on attachment and exploration. *Child Development*, 65, 1449-1469.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Cambridge, Mass.: Cambridge University Press.

Chibucos, T. & Kail, P. (1981). Longitudinal examination of father-infant interaction and infantfather attachment. *Merril Palmer Quarterly*, 27, 81-96.

- Clarke-Stewart, K.A. (1988). Parents' effects on children's development: A decade of progress? *Journal of Applied Developmental Psychology, 9*, 41-84.
- Colletta, N.D. (1983). At risk for depression: A study of young mothers. *Journal of Genetic Psychology, 142*, 301-310.
- Colletta, N.D. & Gregg, C.H. (1981). Adolescent mothers' vulnerability to stress. *Journal of Nervous and Mental Disease, 169*, 50-54.
- Cox, M., Owen, M.T., Henderson, V. & Margand, N. (1992). Prediction of infant-father and infant-mother attachment. *Developmental Psychology, 28*, 474-483.
- Goldsmith, H.H. & Alansky, J.A. (1987). Maternal and infant temperamental predictors of attachment: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 55*, 805-816.
- Goossens, F. A. & IJzendoorn, M.H. van (1990). Quality of infants' attachments to professional caregivers: Relation to parental attachment and day care characteristics. *Child Development, 61*, 550-567.
- Grossmann, K. E., Grossmann, K., Huber, F. & Wartner, U. (1981). German children's behaviour towards their mothers at 12 months and their fathers at 18 months in Ainsworth's Strange Situation. *International Journal of Behavioral Development, 4*, 157-181.
- Howes, C., Rodning, C., Galuzzo, D. & Myers, L. (1988). Attachment and child care: Relationship with mothers and caregivers. *Early Childhood Research Quarterly, 55*, 805-816.
- Isabella, R. A. (1993). Origins of attachment: Maternal interactive behavior across the first year. *Child Development, 64*, 605-621.
- Lamb, M. E. & Easterbrooks, M. A. (1981). Individual differences in parental sensitivity: Origins, Components and Consequences. In M.E. Lamb & L.R. Sherrod (Eds.), *Infant social cognition: Empirical and theoretical considerations* (pp. 127-153). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Lamb, M.E., Thompson, R.A., Gardner, W.P., Charnov, E.L. & Estes, D. (1984). Security of infantile attachment as assessed in the "Strange Situation": Its study and biological interpretation. *Behavioral and Brain Sciences, 7*, 127-172.
- Melhuish, E.C. (1989). Maternal psychological state and infant development with mothers under twenty: A research note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 31*, 861-870.
- Melhuish, E.C., Gambles, C. & Kumar, R. (1988). Maternal mental illness and the mother-infant relationship. In R. Kumar & I.F. Brockington, (Eds.), *Motherhood and mental illness: Causes and consequences*. (pp. 191-211). London: Wright/Butterworth.
- Meynen, G.W. (1977). *Maatschappelijke achtergronden van intellectuele ontwikkeling*. Groningen: Wolters.
- Nuckolls, C. G., Cassell, J. & Kaplan, B.H. (1972). Psychological assets, life crises and the prognosis of pregnancy. *American Journal of Epidemiology, 95*, 431-441.

Smeets, H., Plomp, A.J. & Goossens, F.A. (1989). Maternal sensitivity and teaching behaviour in dyadic interaction. In H. Mandl, E. de Corte, N. Bennet & H.F. Friedrich (Eds.), *Learning and instruction. European research in an international context*, (Vol. II), (pp. 129-139). Oxford: Pergamon.

Westerlaak, J.N. van, Kropman, J.A. & Collaris, J.W.M. (1975). *Beroepenklapper*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociologie.

Wolff, M.S. de & IJzendoorn, M.H. van (1997). Sensitivity and attachment: A meta-analysis on parental antecedents of infant attachment. *Child Development*, 68, 571-591.

© Pedagogiek, jaargang 20 nr. 3, september 2000, ISSN 1567-7109